

MADÁCH ÉS A CENTRALISTÁK¹1. *Centralista volt-e Madách?*

1844 júniusának elején végre elhangzott az a hívó szó, amelyre a publicisztikai tevékenységhez is vonzó, fiatal drámaköltő, Madách Imre régóta várt. 1844. június 12-én kelt levelében ugyanis arról értesíti barátját, Szontagh Pált, hogy a Pesti Hírlap jövőre szerkesztője, Szalay László „igen szeretetreméltó” levélben felkérte levelezőjéül.² Az értesítés erről azért is ment Szontaghhoz, mert annak döntő szerepe volt abban, hogy Madáchnak e vágya teljesülhetett. Barátja – ki előzőleg állandó nógrádi tudósítója volt Kossuth Pesti Hírlapjának – a szerkesztő-és irányváltás miatt e feladatkört tovább nem vállalta, s maga helyett az új redakciónak Madáchot ajánlotta. A történetek előzményeiről szintén a költő számol be másik barátjához, Lónyay Menyhérthez 1844. május 8-án írott levelében: „...Komolyabb tárgyakról még soká nem adandok ki valami nevezetesebbet, kis cikkeket nem mondom, hogy nem, s legszívesebben Szalay hírlapjában, ha csekély s még egészen ismeretlen tehetségeimnek, azoknak, előre is csak jeleset ígérő hasábjait megnyitandja. Levelező szerzésére Szontaghot szólítá fel, ki Kossuthnak híve marad, Szontagh megszólított engem, de én nem szeretem a hivatlan avatkozást, s azért (bocsásd meg e gyengeséget) levelezője most egyenes felszólíttatásom nem lévén, nem leszek.”³ Ezt követően Szontagh nyilvánvalóan tájékoztatta a Pesti Hírlap eljövendő szerkesztőjét Madách szemérmes-önérzetes álláspontjáról (ezért „korholja” őt említett levelében a költő), ennek nyomán íródott meg azután „ad hominem” a felkérés.

A szakirodalom sokat foglalkozott már Madách gyermekkorától kezdve meglevő, igen erős vonzalmáról a sajtó, a folyóiratirodalom iránt – kéziratok diáklapjaitól, a *Literatúrai Kezercstől* és a *Mixturától* kezdve az *Athenaeum* és a *Honművész* állandó olvasásáig, illetve tematikai-szemléleti hasznosításáig.⁴ Jóval kevesebb szó esett azonban arról, hogy 1842 folyamán Madách Imre mint szerző Kossuth Pesti Hírlapjánál cikkek beküldésével háromszor is megpróbálkozott – s mindháromszor elutasításban volt része. Ugyanakkor a lap – nem sokkal később – Szontagh nógrádi tudósításait folyamatosan közölte, sőt – mint arról ugyancsak Praznovszky Mihály jeles tanulmánya tájékoztat – Madách két írását is közzétette,

¹ Az 1994. október 1-jén Csesztvén elhangzott előadás bővített változata.

² Madách Imre – Szontagh Pálhoz. 1844. VI. 12. In *Madách Imre összes művei*. S. a. r. HALÁSZ Gábor. Bp., é. n. [1942.] II. k. 971.

³ Uő. – Lónyay Menyhérthez. 1844. V. 8. In GYÖRFFY Miklós, *Madách kiadatlan levelei*. It 1959. 100. – Szontagh Pál nógrádi tudósításairól: PRAZNOVSZKY Mihály, *A Pesti Hírlap nógrádi tudósítói*. In P. M. *Madách és Nógrád a reformkorban*. Salgótarján, 1984. 97–112.

⁴ A szakirodalomból: BÉRCZY Károly, *Madách Imre emlékezete*. 1866. In *Madách Imre összes művei*. Bp., 1880. I. k. XI–XXXVIII.; PALÁGYI Menyhért, *Madách Imre élete és költészete*. Bp., 1900.; VOINOVICH Géza, *Madách Imre és Az ember tragédiája*. 2. kiadás. Bp., 1922.; BALOGH Károly, *Madách az ember és a költő*. Bp., é. n.; BARANYI Imre, *A fiatal Madách gondolatvilága (Madách és az Athenaeum)*. Bp., 1963.; Uő., *A fiatal Madách Pesten*. *Studia Litteraria* VII. 1969. 121–136.; HORVÁTH Károly, *Madách Imre*. Bp., 1984.

amikor azokat nem saját neve alatt, hanem Szontagh szerzői áljelét felhasználva küldte el a lapnak. El lehet képzelni, hogy a rendkívül érzékeny alkatú, ugyanakkor a közélet iránt a pesti egyetemi évek óta hevesen érdeklődő költő milyen frusztrációs érzéstől szabadult meg Szalay László felkérő levele nyomán! Az első visszautasítás azért is rosszul eshetett Madáchnak, mivel ő Kossuthot nagyon tisztelte, szerkesztésével messzemenően egyetértett, a *Kelet népe*-vitában is neki adott igazat.⁵

A felkérés előzményeinek ismertetése egyszerűsre mind közelebb is visz bennünket Madách és a centralisták viszonyának megértéséhez, pontosabban a költő politikai meggyőződését illetően a centralista elemek reális megítéléséhez. Nem arról van szó tehát, mintha Madách egy egységes, eleve koherens centralista eszmei platform alapján csatlakozott volna Szalayékhoz (bár látni fogjuk, hogy már a meghívás előtt az ő eszméik jelentős részével is rokonszenvezett), hanem arról, hogy a centralista orgánus nyitott teret számára ahhoz, hogy saját meggyőződésének időről időre hangot adhasson. (Tegyük hozzá: nem is minden vonatkozásban nyitott teret!) Bocsássunk előre annyit: Madách személyében olyanvalaki csatlakozik 1844 júniusában a centralista Pesti Hírlaphoz, aki egyetért a lap fő irányvonalával, képviseli a lapban a centralista eszmék számottevő részét, de akinek emellett más, a szerkesztőkétől eltérő ideái is vannak.

Mi az, amit a fiatal költő-publicista az új vezetésű lap szellemiségében bizonyosan a magáénak vallhatott? Mindenekelőtt nyilvánvalóan Eötvösöknek a megyerendszerre vonatkozó, addig páratlanul éles kritikája nyerte meg eszmei-politikai rokonszenvét. Ha valaki, akkor Madách jól ismerte, mert a maga bőrén tapasztalhatta a megyei szerkezet árnyoldalait. 1840 derekától kezdve, a pesti egyetemi tanulmányok befejeztével Nógrádban élt, 1841 második felében az alispán patvaristájaként, fél évvel később megyei aljegyzőként, 1844 letelejtől pedig táblabíróként – közvetlen közelről figyelhette meg az elavuló közhatalmi szerkezet negatívumait. Főként a korteskedést, az azzal együtt járó erkölcsi és politikai züllést, a tisztújítások sorozatos visszaéléseit – mindazt, amit ez idő tájt lapjában Kossuth maga is visszatérően elítélt. Pulszky Ferenc írja emlékirataiban, hogy a korteskedés Nógrádban vette kezdetét a század első negyedében, s oly mély gyökereket vert, hogy azóta is időről időre mindig újra felbukkan. ⁶ Lónyay Menyhérthez, Szontagh Pálhoz, illetve tulajdon édesanyjához írott levelei érzéletesen tanúskodnak arról, miként idegenedik el a fiatal Madách a sokak által ekkor is ünnepelt megyei intézmény hatalomgyakorlási módszereitől. Csupán a legjellegzetesebb levelekből idézünk egypár sort. 1841. szeptember 6-án még csak azt írja Lónyaynak, hogy olvasott „verekedés mocskolta tisztújításokról”; háromnegyed évvel később, 1842. június 23-án már maga is szemtanúként kénytelen beszámolni barátjának az ilyesfajta jelenetekről; valamivel később pedig anyjának ő maga kényszerül megszabni a korteskedéssel kapcsolatos teendőket.⁷ Madách

⁵ PRAZNOVSZKY Mihály, *i. m.* 97–112. – Madách Kossuthról: Madách Imre – Lónyay Menyhérthez. 1841. IX. 6. In GYÖRFFY Miklós, *i. m.* 97.; Madách Imre – Szontagh Pálhoz. 1843. VIII. 6. In *Madách Imre összes művei*. II. k. 952.; Uő., *Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében*. Uo. 634–648.

⁶ RADÓ György, *Madách Imre. Életrajzi krónika*. Salgótarján, 1987., PULSZKY Ferenc, *Életem és korom*. Bp., 1958. I. k. 279.

⁷ Madách Imre – Lónyay Menyhérthez. 1841. IX. 6. In GYÖRFFY Miklós, *i. m.* 97.; 1841. VI. 23. Uo. 99.; Madách – anyjához. 1842. IV. 25. In *Madách Imre összes művei*. [1942.], II. k. 918–919. Madách Nógrádba való visszatéréséről: KERÉNYI Ferenc, *Vázlatok egy politikus Madách-arképhez*. Palócföld, 1970. 3–4. sz. 86–89.

szavaihoz szükségtelen a kommentár: „...Az ide mellékelt lajstromba foglalt nemes társakat holnap délre kérlek, citáltasd össze, adjál nékik gulyás-húst és bort, és a hegyeken két jobbágykocsin indítsd, kérlek, ide útnak. Bory Lajosnak adjál egy-két huszast a kezébe, hogy ahol megállnak, vegyen nékik bort; hogy estvére beérkezzenek. Itt lesz rúlok gond. Zavarban írok, mert körültem minden zavar.” 1844. május 8-án Lónyayhoz intézett levele szerint a költő már annak örül, ha sikerül megbotránkoztatnia a megyei „spectabilisek”-et; 1845. február 25-én pedig arról számol be Szontaghnak, hogy Bihar-megyében meggyőződött: más megyében még rosszabb a helyzet, mint odahaza („...Láttam megyét, hol a nyelvek élesek, mint a kard, az elmék tompák, mint a tőke, hol cifra szónoklatokat hallhat a szabadság- és közbátorságról, ki szerencsés meglapatlanul és betöretlen fővel a székvárosig jutni” stb.).⁸ Idioszinkráziája a megyével szemben a forradalom előestéjén, 1848 februárjában is változatlan: „...mit tudok én írni ezen parlagon tengődő, juh- és marhanyájnál alig egyebet láttató homoki legelő alakú, régen elvénült copffal hadonázó bunkókraticus megyei élet nyomorúságos állapotának mivoltjából” – kesereg ekkor Szontaghnak.⁹

A sok személyes élmény közül, amelyek hozzájárultak Madách megye iránti averziójához, emeljünk ki még egyet: épp akkor volt patvaristája Sréter János alispánnak, amikor az nagy fontosságú válságösszegzésén, *Nógrád megye beligazgatása állapotjáról hivatalos jelentés* (Pesten, 1842) című, politikai röpirattal felérő művéen dolgozott. A szakirodalom behatóan elemezte már Sréter liberális eszmei formátumát, kiemelkedő emberi és vezetői értékeit, a költőre gyakorolt hatását – mindehhez csak annyit, hogy az ifjú Madách e munkából (mely szemei előtt készült!) már-már enciklopédikusan megismerhette Nógrád megye, sőt a megye szerkezeti fogyatékoságát, az ügyintéző mechanizmus tarthatatlan, azonnali javításért kiáltó visszasságait.¹⁰

A helyhatósági rendszer anomáliáinak kritikáján túl azonban másfajta közeli eszmerokosság is fűzte a centralistákhoz az ifjú Madáchot. Baranyi Imre könyve, *A fiatal Madách gondolatvilága* (Bp., 1963) villantott fényt először azokra a szemléleti tanulságokra, amelyekkel az Athenaeum című folyóirat gazdagította a költő öntudatra ébredését, s ő utalt arra is, hogy ezek között számos gondolat már a centralisták későbbi eszmekincseit anticipálta. A magunk kutatásai alapján csupán a legfontosabbakat említjük azok közül az ideák közül, amelyekkel az Athenaeum a centralisták – s velük Madách – felkészüléséhez szellemi muníciót szállított. Így mindenekelőtt a folyóirat cikkeinek arra az alapvető szempontjára utalunk, hogy hazánkban nem részleges reformokra, hanem az állam és társadalom lényeges szerkezetét átalakítására, főképpen pedig a fennálló hatalmpolitikai rendszer mélyreható megváltoztatására van szükség. Az Athenaeum volt hazánkban az első nagyhatású közéleti folyóirat, mely írásainak homlokterébe a polgári parlamentarizmusra, a képviselői rendszerre való áttérés szükségességét állította,

⁸ Madách Imre – Lónyay Menyhérthez. 1844. V. 8. In GYÓRFFY Miklós, *i. m.* 100.; Uő. – Szontaghn Pálhoz. 1845. II. 25. In *Madách Imre összes művei* [1942.], II. k. 973–974.

⁹ Uő. – Szontaghn Pálhoz. 1848. II. 2. Uo. 982.

¹⁰ SRÉTER JÁNOS második alispány, *Nógrád megye beligazgatása állapotjáról hivatalos jelentés*. Pesten, 1842.; KAMARÁS Béla, *Madách Imre ifjúkori drámái és novellái*. Pécs, 1941. 10.; SZABÓ Béla, *Madách Imre politikai tevékenysége Nógrád megyében*. In *Madách-tanulmányok*. Szerk. HORVÁTH Károly. Bp., 1978. 279–303.; HORVÁTH István, *A vármegyei közigazgatás működése az 1830-as években Nógrád megye alispánjának megítélése alapján*. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 1981. Salgótarján, 1981. 181–201.; PRAZNOVSZKY Mihály, *i. m.*

melynek érveléséből nyilvánvalóvá vált a rendi országgyűlés korszerűsítésének múlhatatlan szükségessége. Mindez azután a centralisták eszmevilágának éppúgy szerves részét képezte, mint Madáchénak, mint ahogyan Eötvös és társai, valamint későbbi nógrádi munkatársuk egyaránt fontos cikkeket olvashattak itt a központosítás szükségességéről, a felelős kormányról, a népképviselőtről (csekély cenzusú választójog alapján), a népnevelésről, a népek közötti szellemi kapcsolatok erősítése s általában a nyugati modernizációhoz való csatlakozás hasznosságáról. Emellett a folyóiratban rendszeresen elemzésre kerültek olyan témák is, amelyeket nemcsak a centralisták (s velük Madách), hanem az ellenzék egésze is magáénak vallott: a büntető igazságszolgáltatás reformjától, az esküdt-szék bevezetésétől kezdve a köztelherviselésig, az ősiség eltörlésétől az örökvált-ságig.¹¹

Ha csupán ezek az ideák képezték volna Madách, illetve a Pesti Hírlap szerkesztőinek eszmevilágát (bár ez a „csupán” itt nagyon sokat jelent!), akkor valóban nyugodt lélekkel besorolhatnánk a fiatal költőt a centralisták közé. Madáchnak azonban másfajta „felnevelő iskolái” is voltak. A sokféle szemléleti-műveltségi hatás között, amely őt a pesti egyetemi évek alatt érte, az Athenaeuméval egyenértékűnek tartunk egy másikat: Kazinczy Gábor mozgalmának, az Ifjú Magyarországnak befolyását. E kapcsolat felemlítésével nem mondunk semmi újat – a pályakezdő Madách szellemi kötődését az említett csoportosuláshoz, Petőfi Fiatal Magyarországa elődjéhez Baranyi Imre, még inkább Kerényi Ferenc kutatásai már régen tisztázták –, azzal viszont remélhetőleg igen, hogy milyen Kazinczy Gáboréktól elsajátított ideák különböztették meg Madáchot a centralistáktól?¹² Mi volt az a másfajta gondolati anyag, társadalom- és történelem-értelmezés, amelyet az Ifjú Magyarország platformja alapján Madách is elfogadott, s amelytől Eötvös és Szalay bizonyosan idegenkedtek?

A centralisták tudvalevően liberálisok voltak, a társadalmi rend békés, reformokkal történő, az érdekek gondos egyeztetésén alapuló átalakításának a hívei. Kazinczy Gáborék nézetrendszere viszont kifejezetten radikális, sőt forradalmi – olyan változást kívántak, amely megvalósítaná a feudális világ romjain születő új, demokratikus társadalmat.¹³ Azt vallották, hogy az új világnak el kell teljesen söpörnie a régit, a „csaknem megkövesült álmot”; az „egykor dicső várakat”, melyek a jelenben „értéktelen bagolytanyákká” silányultak, mielőbb le kell rombolni. Azaz: a fennálló társadalmat minden vonatkozásban át kell adni az enyészetnek. E gondolatuk azután a tizenhét esztendő Madách Imre tollán is felhangzik, amikor 1840. június 19-én Pöstyénfürdőn kelt levelében – megpillantva a trencsényi várat – így szól Lónyay Menyhérthez: „...Letértem újra a völgybe, s örömbánat kevert tekintetet veték ezen végmaradékára a Feudál rendszernek, melynek romjain a népszabadság lelke ül.”¹⁴

A „tabula rasa”, melyet Kazinczyék megvalósítani kívántak, kiterjedt a monarchikus államberendezkedésre, a Béccsel való kapcsolatokra éppúgy, mint a termelt javak elosztására, az alapvető tulajdonviszonyokra. Nemcsak jog-

¹¹ FENYŐ István, *Az Athenaeum, a liberalizmus eszméinek központi fóruma*. In *Uő., Magyarság és emberi egyetemesség*. Bp., 1979. 219–349.

¹² BARANYI Imre, *A fiatal Madách Pesten*. *Studia Litteraria*, VII. 1969. 136.; KERÉNYI Ferenc, *i. m.* 83–86.

¹³ T. ERDÉLYI Ilona, *Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor*. Bp., 1965.; FENYŐ István, *A „mozgalmi-literatúra” koncepciója Kazinczy Gábor írói körében*. In *Uő., Magyarság és emberi egyetemesség*. Bp., 1979. 358–391.

¹⁴ Madách Imre – Lónyay Menyhérthez. 1840. VI. 19. In GYÖRFFY Miklós, *i. m.* 92.

egyenlőséget óhajtottak ők, hanem lehetőleg vagyoni- és birtokegyenlőséget is, ezáltal pedig a társadalomból mindennemű uralmi viszony és függőség kiiktatását, az emberek testvériségét. Madách 1844 elején befejezett társadalmi drámájában, a *Csak tréfa* című színművében hasonló gondolatokra bukkanunk.¹⁵ E jellegzetesen önarc képszerű, vallomásigényű drámának hőse, Zordy Lorán, a költő-politikus, úgyszólván Madách alteregójának tekinthető, az általa hirdetett eszmék az ő törekvéseit fogalmazzák meg, vágyként, kiküzdendő jövőként. Zordy Lorán szavaival Madách éppúgy a köztársaság hívének vallja magát, mint Kazinczy Gábor, éppúgy igazságosabb vagyoneelosztást követel, mint a Pesten megismert ifjú irodalmi vezér, céljait szintúgy titkos társaság szervezésével kívánja megvalósítani, mint tette amaz 1838–1839-ben, egészen hivatalos üldöztetése bekövetkezéséig. Tegyük hozzá ehhez azt is, hogy Madáchnak *A rab költő* című, 1840-ben született versében – mely épp Kazinczy Gábor hagyatékában maradt ránk! –, a címszereplő a király ellen lázadva, annak rabjaként éli le életét, a szenvedések ellenére sem változtatva a „kényúr” iránti megvetésén.¹⁶ E vers tanúsága szerint is Madáchból teljességgel hiányzik az a monarchikus érzület, amely a centralistákban minden időben megvolt.

Az Ifjú Magyarország tehát forradalmi szerepet tulajdonított a költőknek, „lángoszlopok”-nak tekintette őket. Így vélekedett Madách is: a már említett *Csak tréfa* tanúskodik leginkább arról, hogy a költő Kazinczyékkel együtt a politikai törekvések közvetlen segítőjének látta az irodalmat, a szociális mozgalmak tényezőjének. Az Ifjú Magyarországgal együtt Madách is azt vallotta, hogy a művészetnek egy „jobb és szebb népélet” megteremtése a célja, hogy az új íróknak „népemberekké” kell válniuk, vezetniük kell a népet. E célok, illetve a nép kulturális felemelése érdekében tervezte meghíusult folyóiratát, a *Népbarátot* Kazinczy Gábor, melyet 1840 októberében Madách szándékozott egy „népszerű” újság alapításával, illetve egy Népoktató Egyesület létrehozásával folytatni, felújítani.¹⁷

Az Ifjú Magyarország vezérének volt olyan ideája is, amely azután Madáchot egész életén át elkísérte. A kiemelkedő szellemi ember és a néptömeg kapcsolatának újfajta, romantikus értelmezése ez. Az apostol-szerep. Kazinczy Gábor szerint a nép javáért dolgozó értelmiségieknek „apostolok”-ká kell lenniük – oly rendkívüli egyéniségekké, kik az átlagemberek meg nem értésével dacolva, a tömegek közönyével, sőt rosszindulatával szembeállva küzdenek a nép felszabadításáért. Vállalva, hogy kiállásukért azoktól is üldöztetést szenvednek, akiknek „megváltásáért” végül is életüket áldozzák.¹⁸ Az apostol-szerepet illetően Kerényi Ferenc találóan vetette össze Kazinczy Gábor egyik 1838 decemberében kelt, Erdélyi Jánoshoz intézett levelének részletét Madách Virozsil Antal professzort 1840-ben köszöntő beszédével.¹⁹ Joggal állapította meg, hogy a két szöveg sokhelyütt még frazeológiai egyezést is elárul, s hogy itt láthatjuk legkorábbi jelentkezését a költő tömegről vallott felfogásának. Összevetését néhány ténnyel szeretnénk kiegészíteni. Az egyik: az „apostol”-ideálra Madách Kazinczynak nemcsak

¹⁵ Uő., *Csak tréfa*. In *Madách Imre összes művei* [1942.], I. k. 95–218.

¹⁶ Uő., *A rab költő* (Kazinczy Gábor hagyatékából). Uo. II. k. 838–840. – HALÁSZ Gábor jegyzete: Uo. II. k. 1201–1202.

¹⁷ GYÓRFFY Miklós, *i. m.* 94–96.

¹⁸ FENYÓ István, *i. m.* 380–381.

¹⁹ KERÉNYI Ferenc, *i. m.* 83–86.

e levélrészletében láthatott példát, s nem is csupán annak forradalmasító szándékú Mickiewicz- és Lamennais-fordításaiban, hanem cikkeiben is. Kazinczy több művében – így Heine *Jellem* című írásának és Gutzkow *Shelley*-portréjának átültetésében szól arról, hogy a tömeg szemhatára nem hatol el a magas szellemek köréhez, jellemüket nem képes megítélni, könnyen hajlik elmarasztalásukra.²⁰

Másik kiegészítésünk: az apostol-eszmény nem időleges jelenség Madách eszmélkedésében. Maga a *Csak tréfa* is voltaképp „apostol”-dráma: a nagytrőrő, forradalmi egyéniség és a kisszerű, öntudatában elmaradt, csupán érdekeinek élő tömeg kollíziójának kivetítése. Hasonlóképpen Kazinczy Gábor inspirációja sejlik fel bennünk, amikor Madáchnak 1846 elején kelt egyik cikkében azt olvassuk, hogy a centralistákat ne csüggyesse el kis számuk – hisz hajdan tizenkét apostol hordta szét a megváltás ígét.²¹ Egy évvel később a *Szegény-dal* című Madách-versben ismét visszatér e téma: a költő azt kívánja, hogy a „szegénylegények” a haza érdekében álljanak össze, miként tette azt egykor a tizenkét apostol.²² S hogy az Ifjú Magyarország radikalizmusának hatása Madáchnál mennyire maradandó, mutatja az a tény, hogy az ekkor szintén e körhöz tartozó Erdélyi János versének, az 1839-ben keletkezett *Új Mózesnek szemléleti alapállása*, attitűdje belejátszik majd Madách több mint két évtizeddel később keletkezett *Mózes*-drámájának fogantatásába is.

Summázva az eddig elmondottakat: Madách fiatalkorában alapvetően forradalmi indíttatású költő, ki kívül állónak érzi magát e kora egész társadalmán (beleértve a nemesi liberálisokat is), kit a társadalom teljes és azonnali megváltoztatásának vágya vezérel, s kit ettől az ezzel esetleges együtt járó erőszak, vérontás sem tántorít el. Azt a gondolatot, amelyet erről Szontaghhoz 1847 őszén írt levelében megfogalmazott, centralista politikus bizonyosan sohasem vetette volna papírra: „...bár a hazáért mások vérét lehetne ontani, mert mindinkább erősödöm régi hitemben, hogy csak véres út vezet a boldogsághoz, és a francia forradalom alatt is azok voltak a legbecsületesebb emberek, kik legtöbb vért ontottak”.²³ Ilyen álláspontot még Kazinczy Gábor megnyilatkozásai sem tükröztek soha. A megváltó eszmékbe vetett hit feltétlensége, a fennálló rend totális felváltásának igénye egy új világgal, a „véres napok” vállalása effajta rendíthetetlen elszántsággal e korban idehaza csak Petőfié volt a sajátja. Madách hű fegyvertársa volt a centralistáknak, együtt küzdött velük a politikában addig, ameddig annak értelmét látta – eszmeileg azonban közelebb állott Petőfihez, mint hozzájuk.

2. Timon tudósításai

1844. július 7-én jelent meg a Pesti Hirlap hasábjain a költő első beszámolója a nógrádi megyei közéletéről, majd ezt az elkövetkező másfél esztendőben még nyolc hasonló követte, illetve 1844 decemberében két vitacikk, melyekben a

²⁰ FENYŐ István, i. m. 380.

²¹ MADÁCH Imre, *Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében*. Jelenkor 1846. 5–6. sz. I. 18–22. In *Madách Imre összes művei* [1942.], II. k. 634–648.

²² ALEXAKároly, *Szegény-dal. Egy Madách-vers kalandos története*. It 1970. 447–451.; KERÉNYI Ferenc, *Madách Imre hagyatékának néhány filológiai problémája*. In *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 1983. 41–45.

²³ Madách Imre – Szontagh Pálhoz. 1847 őszén. *Madách Imre összes művei* [1942.], II. k. 980.

Védegyeletnek kelt a védelmére gróf Dessewffy Emil támadásával szemben.²⁴ Valamennyi cikknek a végén jellegzetes aláírást olvasható: *Timon*. A korabeli olvasók jelentős része értette az utalást: a görög név mindenekelőtt Louis Marie de la Haye Cormenint, a restauráció és a Lajos Fülöp-i korszak híres radikális francia politikusát idézte, ki a polgárkirályságot támadó röpirataiban előszere-ttel használta ezt az álnevet. Alakja az idő tájt fogalommá vált: a hajthatatlan ellenzéki, az emberi és polgári jogok védelmének élő jelképévé.²⁵ S Cormenin egyúttal a hatalom alkotmányos központosításának, a felelős kormány intézményének is egyik legkövetkezetesebb előharcosa volt, erről írott könyvét, a *De la centralisation*-t (2e édition, Paris, 1842) a centralisták jól ismerték, második kiadása megvolt Madách könyvtárában is. A mű nagy része kivonat volt a szerző régebben megjelent nagyszabású alkotásának, a kétkötetes *Questions de droit administratif*nek [Paris, 1822] bevezetéséből. A költőt az is vonzhatta Cormenin munkásságában, hogy a francia publicista az előjogok társadalmának megszüntetéséért, a hatalom ellenőrzéséért folytatott harcában fő eszközöknek a sajtót és a szöszéket tartotta. Az utóbbinak propagálására írta híres könyvét, a *Livre des orateurs*-t (Paris, 1836), amely a francia polgári fejlődés politikusainak portréival a parlamentarizmus gyakorlatának vált kézikönyvévé. (Tizenharmadik kiadása [Paris, 1844] ugyancsak megvolt a sztrégovai könyvtárban.)

Emellett azonban Timon neve, a név szimbolikája Madách számára mást is jelentett. Embergyűlöletet, mizantropiát, a fennálló rend teljes negációját. A híres athéni bölcselő alakja mintegy összegezte és megtestesítette a költő lelkében élő kettősséget: az emberek sorsa iránti részvétet, a felemelésükre irányuló szándékot, ugyanakkor azt a haragos megvetést is, amellyel az emberek többségének – főleg az őt körülvevő nemesi társaknak – silánysága, önzése, szűklátókörűsége iránt viseltetett. Timon figurája a történelmen átívelő szerepben kristályosította ki a nógrádi tudósításokban megjelenő madáchi magatartást: a változtatás iránti izzó vágyat és az iránta táplált pesszimista kiábrándultságot, a hajlíthatatlan karaktert és a percmemberkével szemben érzett erkölcsi-szellemi fölényt.

Madách nem rendelkezett számottevő publicisztikai gyakorlattal akkor, amikor első Timon-tudósítását papírra vetette. Mindössze négy cikke látott addig napvilágot: a már említett, Szontagh helyett írott két tudósítás a Pesti Hírlap 1843. június 8-i és szeptember 24-i számaiban, majd a Széchenyi kétgarasos telekdíjtervéről Kossuthal folytatott vita a Társalkodó 1844. április 18-i és május 16-i hasábjain.²⁶ A Szontaghot helyettesítő első cikkben még csak egy-egy ironikus villanás – madáchi léleklöbbanás – tanúskodik a későbbi publicista közéleti szenvedélyéről, a másodikban azonban kedvelt témái, a bot-, illetve a halálbüntetés eltörlése, az esküdtszék kapcsán szinte már teljes vértetben mutatkozik be előttünk a majdani közíró. Szellemes parafrázisok, megszemélyesítő metaforák,

²⁴ MADÁCH Imre cikkei a Pesti Hírlapban: 367. sz. 1844. VII. 7.; 385. sz. IX. 8.; 394. sz. X. 10.; 409. sz. XII. 1.; 415. sz. XII. 22.; 428. sz. 1845. II. 6.; 497. sz. VII. 4.; 574. sz. XI. 16.; 583. sz. XII. 2.; *Iparvédegyesület*. 405. sz. 1844. XI. 17.; *Nyilvános köszönet gr. D. E.-nek*. 416. sz. XII. 26. A cikkek újabb kiadása: *Madách Imre összes művei* [1942.], II. k. 607–628., 628–634.

²⁵ Y. [CSENGERY Antal], *Cormenin*: In *Újabb Kori Ismeretek Tára*. Pesten, 1850. II. k. 219–222.; CZÓBEL Ernő, *Válogatott írásai*. Bp., 1963. 416–422.

²⁶ MADÁCH Imre, *Szózat törvényhatóságainkhoz a Telekdíj ügyében*. Társalkodó, 1844. 31. sz. IV. 18.; KOSSUTH válasza: *Kivetés és kezelés*. Pesti Hírlap 1844. V. 2.; MADÁCH Imre viszonzválasza: *Még egyszer a telekdíjról*. Társalkodó, 1844. 38. sz. V. 16. A vitáról: GYÖRFY Miklós, *Elkallódott Madách–Kossuth vita*. It 1962. 152–159.

halmozó felsorolások, rétori megszólítások előlegezik itt számunkra a Timon-cikkek érvelő módszerét és stílusát. A Kossuthtal vívott párharc pedig az állásfoglalás keménységével, a kétgarasos kompromisszum kategorikus elvetésével, az örökváltság és a köztelherviselés feltétel nélküli megvalósításának igényével s a Habsburg-kormányzat iránti abszolút bizalmatlanságával idézi elénk a későbbi Timont.

Madách azért írja megyegyűlési beszámolóisorozatát, hogy konkrétságában, időszerű processzusában mutassa be a szerinte is mélyreható átalakításra szoruló megyei szerkezet tanácskozási-döntéshozatali mechanizmusát, hogy a helyi valóság színeivel igazolja Eötvösök kritikájának helyességét. A *couleur locale* megjelenítése, a pillanatnyi aktualitás sugárzása, a megyei közgyűlések atmoszférájának újratemtése, a tekintetes rendek nógrádi milíójének életre keltése az, amivel ő a centralisták agitációját megtámogatni kívánja. Nem új közéleti problémák vagy reformjavaslatok felvetéséről van tehát tudósításaiban szó – a botbüntetés eltörléséről, a fogházjavításról, az örökváltságról, a háziadóról stb. évek óta cikkezett már a sajtó –, hanem a lap általános elvi vonalának helyi tapasztalatokkal való elmélyítéséről, a megyei gyakorlat visszásságainak dokumentálásáról, egyfajta „tényirodalom”-ról. Madách riportszerűen eleven képekben hozza közel az olvasóhoz azt a hatalomgyakorlási metódust, amelyen a fővárosban dolgozó centralistákkal együtt sürgősen változtatni kíván. Az egyediben mutatva fel az általánosot, a sajátosban a törvényszerűt.

Tudósításainak fő célja tehát az elidegenítés, az olvasó minél erőteljesebb ellenszenvének felkeltése a közügyek intézésnek módjával kapcsolatosan. Madách még az Eötvösénél, Szalayénál is maróbb iróniával fordul a „spectabilisek” világa felé. Értelmezése szerint ez a vezető réteg devalválja és demoralizálja a legszentebb érzelmeket is. E téren pedig a tudósító számárá konzervatívok és liberálisok között – tisztelet a kivételnek! – általában nincs különbség. A politikai élet mindkét oldalának képviselői egyaránt jelentéktelenségekben vesznek el, a jelentős szükségszerűségekre viszont nem ügyelnek: többnyire körben forgó, hiábavaló vitáiknak ironikus összefoglalása megéreztetni, hogy milyen nehezen mozdul előre ez a nemzetért felelős történelmi osztály, s hogy e végtelenül lassú mozdulásban a megyei szerkezet is mily nagymértékben közrejátszik.

Madách legfontosabb kritikai észrevétele azonos a centralistákéval: a karokat és rendeket szándékaikban nem a közérdek vezérli, megnyilatkozásaikból hiányzik a felelősség, s még inkább a szakszerűség. A tudósító dilettanciát érzékel az ügykezelésnek, illetve a politikai kérdések intézésének szinte minden ágában. A megyei nemesség tisztségviselői dolgukat nem végzik el, a problémákat éveken át görgetik maguk előtt, s ami a legrosszabb: túlnyomó részük érzéketlen az adózó nép sorsa iránt. Madách már első tudósításában drámai szuggesztivitással ábrázolja azt, hogy hazánkban földönfutóvá vált a jobbágyosság, s a megye urai nem segítenek rajta. Éppúgy forradalommal fenyegeti a rendeket emiatt, mint tette azt országgyűlési beszédeiben Kölcsey. Erről szóló megállapításai oly veszjóslóak, hogy azok közlését a Pesti Hírlap szerkesztősége nem is vállalta. A cikkből kihagyott mondatok arról szólnak, hogy Madách nyomasztó analógiát lát az 1830. évi francia forradalom előtti helyzet és az akkori hazai jelen között, mely szerinte ott a kormányt rendítette meg, nálunk pedig a nemesség létét veszélyezteti.²⁷ Megvetéssel utasítja el, hogy a nép nyomorát Nógrádban statáriummal vagy más

²⁷ A kihagyott részletek: *Madách Imre összes művei* [1942.], II. k. 1183–1184.

rendőri intézkedéssel kívánják orvosolni, hogy a megyében a pusztulást pusztítással tetézik. A Pesti Hírlap szöveghúzásainak pikantériája különben, hogy esztendő múltán Madách népet féltő haragvása ott izzik majd *A falu jegyzője* statáriális tárgyalási jeleneteiben.

Timon mit sem ad már azokra a „szájliberálisok”-ra, akikre a lap szerkesztői még mindig valamelyest tekintettel vannak. 1844. szeptember 8-i beszámolójában sértett iróniával reagál a cikkét „tömjénillatú”-vá szelídítő eljárásra, egyszersmind más módon is kifejezésre juttatja markáns írói-politikusi öntudatát. Vállalt feladatát nem a regisztráló, krónikás írnok, hanem a gondokat feltáró politikus-publicista tevékenységében jelöli meg: „...Ha csupán az ugynevezett »érdekes tárgyakat«, melyek már többnyire későn jövő utasításokból állanak, akarnám közölni, levelemet igen röviden végezhetném; de én azt hiszem, a megyei élet másik oldalának: szociális viszonyainknak s beladmisztrációinknak megismertetése, aligha az elsónél kevésbé érdekes.”²⁸ Valójában Madách nem annyira informálni, mint inkább felrázni, megdöbenteni, sőt olykor epatírozni kívánja az olvasót. Sokkolni lelkiismeretét, a tények leplezetlen feltárásával eszméltetni őt a kiáltó szociális egyenlőtlenségekre.

Bármennyire jól ismert reformkérdésekről számol is be tudósításaiban, azokban néhány kedvelt ideájához vezérmotívumokként vissza-visszatér. Központi gondolata például a népnevelés fontossága, amelyet összefüggésben lát a közérdek fogalmának demokratikus értelmezésével. Madáchnál a közérdek valamennyi magyar állampolgár érdekét egyenlően felöleli, megvalósítása mindannyiuk politikai részvételét igényli, s ha ez a műveltségi egyenlőtlenség következtében nem lehetséges, akkor e célt a népmilliók nevelése útján kell szerinte mielőbb nivellálni. A népnevelés tehát nála a jobbágymilliók politikai participációjának előkészítő lépcsőfoka. Kétségtelen: a népnevelés Eötvöséknek is kedves eszméje volt. Ők azonban általa elsősorban a városi polgárságot és a honoráciorokat kívánták a közéletbe bevonni, a jobbágyosság politikai részvételét hosszabb távra tervezték, mint az elégedetlenség emésztő lázában égő Madách. Az ő nemzetfelfogása még osztatlanabbul az egyenlőség és a testvériség princípiumaira épül, mint centralista társaié.

Ezzel van összefüggésben másik alapelve is: „...mindaddig, míg személy és személy közt sorompót tűr a törvény, száz anomáliának s különböző hatóságokban különböző magyaráznak adunk alkalmat”.²⁹ Madáchnál e tézis nemcsak jogegyenlőséget jelent, hanem a feudalizmus mindenfajta kötöttségének teljes felszámolását is. S ennek a tempóját nála nem mérsékli a nemesi származás semminő emléke, az osztálya sorsán való aggodalom semmiféle remiszencenciája. Timon nem ismer kompromisszumot, szíve mélyén nem fogadja el igazán az érdekek egyeztetésének és egyesítésének ellenzéki stratégiáját. Timon demokráciát akar – minden téren, maradéktalanul. Hogy mindez a rendi Magyarországon mennyiben realizálható? Az eszmében élő ember számára ez a kérdés nem bír igazán jelentőséggel. Számára az igazság sokkal fontosabb, mint a valóság.

Timont érületileg a jelenhez nem köti semmi, a múlthoz még kevesebb. Ő a jövő Magyarországa után eped, egy eszményi „népnemzet” együttélése után sóvárog, hol a szabadság mindenekelőtt a képességek maradéktalan felszabadítását jelenti, hol a polgártársak sokaságának szolidaritása garantálja az emberi

²⁸ Uo. II. k. 609–610.

²⁹ Uo. II. k. 621.

méltóság feltétlen tiszteletét. Petőfi mellett ő éli át a reformkorban a legfájóbban a „milliók egy miatt” tudatát, s ő vágyódik legforróbban annak az időnek elkövetkezése után, amikor ő maga is, a császári és királyi kamarás fia, egy lehet a milliók szövetségében.

Tudósításai nemcsak azáltal megragadóak ma is, hogy egy idealista nagy lélek „szentséges elvei”-t sugározzák, hanem azáltal is, hogy egy nagy költő, egy vérbeli orátor és stilszta alkotja őket. Madách előadói modorának személyessége, alanyisága, lírai hevülete legalább annyira számít cikkeiben, mint tényközlése. Az elbeszélő lírikum megannyi változata bomlik ki előttünk. Sorai gyakran szinte lüktetnek a lebélyőzottság és a változtató akarat egymásnak feszülő kettőségétől. A felháborodás, a tehetetlen harag kitöréseitől, amelyek átszikkraznak a megoly hivatalos beszámolóik tényismertetésein is.

Az elkeseredés azonban csak az egyik lírai hangoltsága Timon lélekállapotának. Ugyarúlen energiával lobban fel benne olykor a remény lángja is (nemegyszer már-már irracionális lobogással), eszméinek fűtőanyaga kiemeli őt pesszimizmusából, a depresszióra a haladáshit himnikus hangjai válaszolnak. Ez az érzelmi dualizmus és polaritás egy dráma atmoszféráját lopja a tudósításokba. Közülük azok a legérdekesebbek, amelyeknél egyazon cikkben figyelhetők meg a végletesen ellentétes hangulat-, kedély-, érzésmód-, elbeszélői szint- és síkváltások, ahol az eredeti epikai magatartás szempillantás alatt ellentétébe fordul át, majd idő múltán ismét visszaváltozik az eredeti hangulat. A szövegkompozíció „kilengései” híven adják vissza a lélek szélsőséges modulációit, az alkotói psziché szinte skizoid kettőségét. Mintha egy tudathasadásnak lennénk ilyenkor átélői, egyszersmind annak is, hogy Madách végsőkéig feszített személyiségében a haladás hite miként küzd le mindazt, amit a napi valóság oly kiábrándítóan diktál.

Timon másképpen is magára vonja stílusával, elbeszélő tónusaival a közönség figyelmét. Ennyire lakonikus tömörséggel, apodiktikus rövidséggel, keményen kopogó mondatokban az idő tájt kedvesen szóltak. Nem annyira tájékozott a történetekről, mint inkább ítéletet mond felettük – verdiktet egy korhadt rendszer fölött. A tényeket minél koncentráltabban igyekszik adni, ugyanakkor apró közelképek bevágásával takarítva meg a fölösleges szót. Célja az, hogy szövegében minél kevesebb szó mondjon minél elevenebbet, megrázóbbat. Mondatai ezért leggyakrabban kijelentésszerűek, predikatív jellegűek, állapot- és minőség-szavakkal telítettek – olykor biblikusán lényegretörőek. Előszeretettel él a szentenciózus mondatformálással, az erkölcsi igazságok axiomatikus kinyilvánításával. A szentenciák ugyanis káté-jellegűvé, „kötábla”-érvényűvé erősítik a felismeréseket. Az egymást követő szentenciák nyomán Madách szövegei olykor a törvénykönyvek morális sugalmait idézik fel bennünk.

Előfordul, hogy épp a lapidáris stílus ellentétét, a terjengős-hosszadalmas tényfelsorakoztatást használja fel arra, hogy ironikusan karakterizálja a rendek szónoklatainak ürességét. Ez esetben a bőbeszédű, szétfolyó ismertetés folyamatából sokáig hiányzik minden szerzői kommentár, egyéni reflexió: a lényegtelen felszólalások krónikája arra hivatott, hogy visszaadja a nemesi átlag gondolkodás lélektelenségét. Kifejező eredménye ennek Madách utolsó előtti, 1845. november 16-án megjelent tudósítása. Értékelő kommentár itt csak a rendkívül elnyújtott, a semmitmondást egyfolytában érzékeltető beszámoló végén hangzik fel, akkor viszont az író addigi stílusképével éles ellentétben, poentírozottan tömören: „...ki megyei gyűléseket ismer, az ismétlések lélekölő seregével régen találkozott”.³⁰ Az eljárás vitathatatlanul művészi, a közönség várható reakcióját módszerébe be-

építő: az ítélet már csak azt az impressziót fogalmazza meg, amely az elidegenítő beszédösszegzés során az olvasóban már kialakult.

A hol szándékoltan szűkszavú, hol mesterségesen szószátyár verbalizmus ellensúlyozására Madách kedvvel sző be írásaiba apró jeleneteket, a megyeházán történtek pillanattfelvételeit, s az általuk nyújtott vizualitást hanghatásokkal és mozgásképzetekkel is feldúsítja. E jelenetezés nála nem kevésbé ironikus: a nagy szavak, a hangzatos deklamálás, a széles gesztusok és a kisszerű téma ellentétére épülnek. Ilyenkor pedig Timon maga is szereplőjévé válik a mini-drámának, maga is ott lélegzik, pontosabban szólva fulladozik az ábrázolt megyegyűlésen: a distanciatereget erősítjesebbé válik a kényszerű azonosulás érzékeltetésével.

Kép és szentencia, egyedi esetek és egyetemesítés: Madách Kossuth illusztratív-szenírozó-láttató készségét társítja Eötvös aforisztikus gondolatmozgatásával, tézisszerűségével, formulázó hajlamával.

Újabb eleme Madách szónokiségének – hiszen nála mind a képszerűség, mind a szentenciózusság egy született szónok fellépésének eszköze – a szónoki kérdések gyakorisága. E kérdések éppúgy az állítások fokozására, kikezdhettlenségének jelzésére szolgálnak, mint a sarkigazságokra törő mondatképzés. S e szónoki kérdésekbe azután annyi lendület és lélekfeszültség préselődik, hogy időnként versszerű periódusokká szerveződnek. Prózaritmus érződik bennük, a szavak dallamlejtése mintegy visszafogja a költőből kitörő indulatot.

Madách ugyanis ismeri magát: tudja, hogy önmaga megfegyvelésének érdekében a stílus költőiségére, a szövegretorika eszközeire elemi szüksége van. Ezért hívja gyakran segítségül a megszemélyesítő metaforákat, a parafrázisokat, továbbá az ellentétező mondatpárhuzamokat, a gondolatrítmikát. A stilizáltság és a retorikusság egyszerre szolgálja a polémia meggyőző voltát és a közölt tartalmakkal szemben az olvasó harmóniaélményének felkeltését. A poétikus stílus időtlenségével, az ősi eszközök használatával ellentétezi az „itt és most” háborgó indulatát, ugyanakkor távlatot is ad az esetleges, a mulékony jelenségvilág bemutatásának.

Madách akkor írja legjobb cikkeit, ha szemtől szembe polemizálhat, miként azt teszi a Védegyelet körül gróf Dessewffy Emillel folytatott vitájában.³¹ Itt már nem kellett egyáltalán tekintettel lennie megyei részérdekekre, helyi ellenzéki kollégáinak érzékenységére – a gondolatok pengeélesen fogalmazódnak meg a tollán. S ez a metszően támadó, hajszálpontos logikájú érvelés, amellyel a konzervatív Budapesti Híradó vezérének a birodalmi érdekeket a hazainak elébe helyező argumentációjával két cikkben is szembefordul, ismét tanúsítja az eltérést a centralisták felfogásától. Kétségtelen: ők sem ellenezték a Védegyeletet, helyet adtak az azt támogató cikkeknek, de sokat nem vártak tőle. Ehelyett sokkal inkább vámszövetségre törekedtek Ausztriával. Madách viszont mit sem remélt már Béctől, lelkesen egyetértett e ponton a kossuthi intenciókkal, s a vitában azok védelmére mozgósította ismert szentenciózus gondolatformálásait, ellentétező megszemélyesítéseit, patetikus szónokiségét. Különösen a Dessewffy személyeskedő megjegyzéseire válaszoló második cikk vall publicista mesterkézre: egy konzervatív személyiség vitamódszerének elemzése a hazai konzervativizmus szellemi habitusát, csúsztatásokra építő érvelési metódusait mutatja be igen meggyőzően előttünk.

³⁰ Uo. II. k. 625.

³¹ Madách és a Védegyelet kapcsolatáról: SZABAD György, *Madách politikai hovatartozása a reformkorban*. Műhely, 1983. 5. sz. 11–22.

3. A megye szószékén

A negyvenes években Madách a megyegyűlések szónokaként is igyekezett népszerűsíteni az ellenzéki törekvéseket. Politikusnak készült, szívesen lett volna megyéjének országgyűlési követe. Kölcsey példája lebegett előtte – a Timon-cikkek hangulata nemegyszer revelálja bennünk az *Országgyűlési naplót* –, miként e példa hatására lépett fel a diétán Eötvös és Szalay László is. Nem véletlenül ment el két ízben is Szontagh társaságában tájékozódni az 1843–1844-es országgyűlésre, s az is erre utal, hogy alteregója, Zordy Lorán is követté választotta magát, hogy ott harcoljon nagy céljaiért.

A követi tisztség nem adatott meg számára, de az igen, hogy a megyegyűléseken felléphessen. A Timon-cikkekkal közelesen egy időben, pontosabban az 1843–1845 közötti évekből hat beszéde és két beszéd-törredéke maradt fenn, amelyek közül három oráció feltétlenül új és markáns vonásokat ad reformkori politikai arcképéhez. Olyan álláspontokat és indítatásokat fogalmaz meg mindhárom, amelyek radikalizmusukkal messze meghaladják a hazai liberalizmus szellemiségét. 1844 tavaszán mondott *A vallás tárgyában érkezett rezolúcióra* című beszéde például oly ostorcsapásszerű szavakkal ítéli el a kormány és a klérus eljárását a protestánsok vallásgyakorlásának feltételeit illetően, hogy csodálkozunk kell a komolyabb következmények, az esetleges notapör elmaradásán.³² E beszéd voltaképp egy királyellenes kiáltványhoz hasonlít – mintha vádbeszéd lenne a francia forradalom idejéből. Már invokációjában Rákóczi emlékét dicsőíti, ami akkor felségsértés számba ment, s az a szigor, sőt felelősségrevonó fensőbbiségtudat, amellyel a továbbiakban a királyi elhatározással szembehelyezkedik, még inkább.

Az olyasfajta leiratokat ugyanis, amelyet V. Ferdinánd 1844 márciusában a protestánsok panaszaira válaszul küldött, a rendek másutt is, máskor is vitatták. Polémiájukat azonban király és kormányzat aggályos megkülönböztetésével folytatták, Madách viszont alig tesz disztinkciókat a kettő között – udvart és kormányt egyaránt számadás elé állít. Egy hajlíthatatlan republikánus, egy semmiféle emberi tekintélyt maga fölött el nem ismerő öntudat szavai hangzanak fel beszédében. Katolikusként is azért kel a protestáns polgárok védelmére, mert a leirat az államvallás jegyében megkülönböztet egy kisebbséget a nemzetben, mert megsérti az egyenlőséget, megbontja a testvériséget. Felfogása szerint a vallás, az istenség nem lehet uralkodói beavatkozás tárgya, nem szakíthatja el az embereket. Madách a természetjog alapján az ember és a polgár, a család és a társadalom prioritását vallja a trónussal szemben.

A szónok arra törekszik, hogy király és nemzet között választásra készítse hallgatóságát. Az ország irányítása szerinte erkölctelenné vált, a nemzetnek nem lehet hozzá köze többé. Amit Madách megoldásul ajánl, az kihatásában maga lett volna a forradalom: azt ajánlja, hogy ha a sérelmek orvoslása nem történik meg, induljon petíciók gyűjtése faluról falura, melynek révén az ország lakossága az európai nagyhatalmakhoz fordulna segítségért. Vagyis Madách nem ismeri el többé a király személyét végső jogforrásul, kényszerít kíván alkalmazni ellenében.

Súlyos megállapításokat tartalmazott az ország helyzetéről az a beszéde is, amelyet 1845. január 14-én mondott el *A megye politikai szerepéről*.³³ Ebben Madách

³² MADÁCH Imre, *A vallás tárgyában érkezett (1844. márc.) rezolúcióra*. In *Madách Imre összes művei* [1942.], II. k. 662–665.

az ország közhatalmi szerkezetének mindhárom alapvető tényezőjét alkalmatlannak minősíti feladatának betöltésére (bár látni fogjuk – ezúttal a megyének mégis ad valaminő esélyt). Kritikája itt is a kormányt illetően a legerősebb: a nemzettel ellenséges táborként aposztrofálja, mely a reformoknak kizárólag megbuktatására szövetkezett, s amely ezért teljességgel elveszítette a nemzet bizalmát. Madách egyike azoknak, akik rendi fórumon a kormányzatról leginkább elítélően nyilatkoztak 1848 előtt.

Nagy horderejű gondolatokat fogalmaz meg a törvényhozás működéséről is – teljes újjáformálását tűzi ki célul. Olyan országgyűlést kíván, melynek alsó tábláján minden érdek, az ország minden rendű lakosa megfelelő képviselőt nyer, ahol a nép egyenrangúan hallatja szavát, s ahol a felső tábla is az alsóház elismert képviselőiből kerül ki. Madách legfőbb politikai célja, hogy „... hazánkban, ne mint most, csak úr és szolga legyen, de honpolgár.”

Hangsúlyváltást jelent a Timon-cikkekhez képest az, amit ebből az alkalomból a megyék szerepéről leszögez. Továbbra is tudatában van a törvényhatóságok fogyatékoságainak, de immár annak is, hogy az adminisztrátori sérelem kapcsán, az abszolutizmus újabb támadásakor a megyék fontossága megnőtt. Amit ezzel kapcsolatosan kimond, az egyszersmind a centralista felfogás kritikája – önkritika is: „...Bár én mindent a valódi alkotmányos törvényhozásul és csupán ettől szeretnék mindent várni, de jelen körülményeinkben a megyék oly tényezők azon processzusban, mely a törvények hozatala s életbeléptetése közt van, melyeket kifejejtenünk nem lehet.” Madách ráeszmélt arra, hogy abban a helyzetben, amikor a kormány rácafolt a centralisták belé vetett reményeire, a megyék még mindig a kisebb rosszat jelentik.

Mintegy az előbbi két beszéd gondolatsorának betetőzéseként készítette el 1845 folyamán *Szabad kereskedelem* című beszédtöredékét.³⁴ Lehet, hogy azért nem folytatta, mert maga is meghökkent annak az ideának következményeitől, amelyet benne kifejtett? A szónok üres beszédnek tartja mindazt, amit nálunk a szabadkereskedelem jelentőségéről emlegetnek, mindaddig, míg háromfajta tulajdon létezik egymás mellett. Hogyan versenyezzen egymással a gazdasági életben a parasztföld a kismemesi birtokkal, amikor kötelezettségei lerovása után eladásra csupán természetének egyhuzada marad, szemben az utóbbival, mely termékeinek egyharmadával rendelkezhet szabadon? S még inkább: miként küzdjön meg a latifundiumokkal, melyek egész termésükkel szabadon diszponálhatnak? „...Ha tehát kitűztük a szabad kereskedelem zászlóját, ezt kell mindenekfelett eltörölnünk” – hangzik Madách válasza. Ő mondja ki hazánkban elsőként a nagybirtokrendszer eltörlésének, a feudális tulajdonviszonyok maradéktalan felszámolásának programját. Petőfi fellépéséig bizonyosan a legdemokratikusabb programot.

1845. december 2-a után Timon nevével nem találkozunk többé a Pesti Hírlapban. Ehelyett 1846. január 11-én a megszokott rovatban a következő híradás jelent meg: „tiszelt levelezőnk lemondta”. Eltántorodott volna a centralista eszméktől, elkeseredett volna – miként ekkor Eötvös – agitációjuk hatástalansága miatt? Ennek nyilvánvalóan ellentmond az a tény, hogy Madách éppen akkor veszi fel a konzervatívok által legújabbban odadobott kesztyűt, s polemizál – a Timon-

³³ Uő., *A megye politikai szerepéről*. Uo. II. k. 665–669.

³⁴ Uő., *Szabad kereskedelem*. Uo. II. k. 675–676.

cikkekben megszokott lényeglátással és lendülettel – a Jelenkor 1845. januári két számában egy Keresztury József nevű szerző municipalista nézetével.³⁵

Madách más ok miatt hallgatott el. Nem azért, mert nem értett egyet többé a centralisták eszméivel, hanem azért, mert akkori magatartásukkal nem volt képes azonosítani magát. 1845. november 18-án ugyan összeült Batthyány Lajos elnökletével az ellenzéki vezetők értekezlete, melynek követeléseit alapján a centralisták – az egység óvásának érdekében – kényszerűen belementek abba, hogy központosító agitációjukkal felhagynak. Eötvös és Trefort ráadásul szavukat adták arra is, hogy a Pesti Hirlapban többé nem írnak. Az utóbbi alól az 1846. februári ellenzéki értekezlet ugyan feloldotta őket, de Batthyány külön is felkérte Eötvöst, hagyjon fel vezércikkeivel. A fejleményekről Madách 1846 első napjaiban értesülhetett. Ha máshonnan nem, úgy a Pesti Hirlap 1846. január 1-jén megjelent vezércikkéből bizonyosan, melyben Csengery Antal a centralista agitáció szüneteltetését bejelentette.³⁶ A költő ebben nyilvánvalóan elfeladást látott, olyan kompromisszumot, amelyet ő a maga részéről elfogadni nem tudott. S hogyan szólhatott volna tovább ő, amikor Eötvös is hallgatni kényszerült? Úgy érezte, hogy az ellenzéki gyakorolta benső cenzúra számára is elnémulást parancsol.

A történetek nyomán megszűnt kapcsolata a centralistákkal, de nem szűnt meg azok általa is vallott egyes eszméivel. Madách – kit egyik elemzője méltán nevez „katexochén eszmei ember”-nek³⁷ – töretlenül ment tovább a maga útján.

István Fenyő

MADÁCH AND THE CENTRALISTS

From July 1844 to the end of 1845 Imre Madách, the classical dramatist, under the pseudo-name Timon was constantly appearing in the Centralist Pesti Hirlap with reports from Nógrád county. Madách joined Eötvös's group not because he completely shared the Centralist intellectual platform but because the Centralist organ provided an open forum where he could voice his own opinion from time to time. He agreed with much of the Centralists' views such as their criticism of the county system – as he was able to observe the negative features of the decaying administrative system from direct closeness –, and he shared their efforts to bring about thorough changes in the existing political system. He also agreed with the necessity of a modern civilian parliament, a responsible government and the reforms of the criminal justice system.

The young Madách, however, was a devotee of other notions as well. The basis of his views stemmed from the need for revolutionary change. He dreamed of a change which would do away with the feudal system in all its aspects, and which would realise the equality of properties and create the fraternity of people. The study proves from various angles that, despite his intellectual attraction to the Centralists, Imre Madách in his youth was a fundamentally revolutionary poet. His desire was so strong for a complete and immediate transformation of the society that he would adhere to it even at the price of violence. Although he was a faithful fellow fighter of the Centralists, he stood much closer in his views to Petöfi.

On the basis of this recognition, the study examines the poet's nine reports from county Nógrád written under the pseudo-name Timon, and his two debate articles together with his radical county meeting speeches. From these sources the study reveals that it was Madách who for the first time in Hungary announced the programme of the abolishment of the large size estates and the immediate and complete destruction of the feudal property system. It was part of this conviction that he stopped writing his Timon articles in early 1846, since by then the Centralists were in an unwilling retreat which Madách regarded as an abandonment of their principles and as a compromise which Madách, with his unbending principles, could not accept.

³⁵ MADÁCH Imre, *Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében*. Jelenkor, 1846. 5–6. sz. I. 18–22. – *Madách Imre összes művei* [1942.], II. k. 634–648.

³⁶ *Eötvös József kiadatlan írásai*. Összeáll., s. a. r., a bev. tan.-t és a jegyz. írta FENYŐ István. Bp., 1971. 14.

³⁷ NÉMETH G. Béla, *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. Bp., 1971. 151.